

Smích a výsměch

Teorií, které vysvětlují, proč se lidé smějí, není mnoho. Významné jsou v podstatě jen tři, pomíneme-li přístup psychoanalytický, zbývají dvě. Buď se smějeme, když se setkáme s něčím nečekaným a specificky překvapivým (tzv. teorie *inkongruence*), nebo jestliže náhle nabudeme nad někým či něčím převahy, nad někoho se povýšíme, někoho ponížíme, vysmějeme se mu (teorie *superiority*). Tyto dvě teorie lze navíc sloučit v jednu, protože obvykle se na komické situaci podílejí obě složky. Bylo tomu tak již v antických anekdotách, jako např. v této: „Jeden z Kýmy prodával med. Kdosi k němu přistoupil, ochutnal med a pochválil. Na to ten včelař: „Ani bych ho neprodával, kdyby mi do něho nespada la myš.“ Nebo uveďme jiný příklad: „Abděřan uviděl eunucha rozmlovat s jakousi ženou a ptal se druhého, je-li to jeho žena. Když se dozvěděl, že eunuch nemůže mít ženu, poznamenal: „Tak to bude jeho dcera.“

Smích založený na zesměšnění má jednu problematickou, byť přirozenou vlastnost – nebývá totiž, snad s výjimkou vtípů o zvířátkách, příliš – jak se říká – politicky korektní. Vtipy samozřejmě vycházejí ze stereotypů, navíc stereotypizaci notně podporují, ať už jde o gender, rasu, profesi, sexuální orientaci, národ či konkrétní individua. Leckdy jsou samotné vtipy dokonce jediným zdrojem a původcem stereotypu – blondýnkou (v britské době například dívky z Essexu) by bez vtípů nebyly kromě barvy vlasů specifické vůbec ničím.

Ve vtipcích a anekdotách se odjakživa objevují dva typy skupin – jedna, která vystupuje v rolích hlupáků, a druhá, jež zahrnuje vykutálené (byť někdy líné či přespříliš šetrné) chytráky. Velmi zajímavé jsou v tomto směru vtipy tak zvané etnické. Zatímco národy v anekdotách vystupující jako „mazané“ se téměř celosvětově ustálily na skotském a židovském (s drobnými výjimkami, jakými jsou Arméni v Řecku a Bulharsku nebo Hindové v Pákistánu), hlupáci pocházejí z národů rozmanitých. Američané se smějí Polákům, Britové Irům, Alžírčané Tunisánům a Švýcaři lidem z Freiburgu. V půvabné knize Christie Daviesové *Vtipy a jejich vztah ke společnosti*, v níž autorka sociologicky zkoumala úctyhodné množství vtípů, se můžeme dočíst i konkrétnější statistiky, kupříkladu že Irové jsou ve vtipcích prezentováni coby hlupáci zhruba stejně často jako v roli náruživých pijáků alkoholu, nebo že Poláci vystupují jako hlupáci téměř v 70 % případů (z 666 zkoumaných vtípů o Polácích).

Anekdoty o hlouposti jsou obvykle univerzální, a tak je v nich možno nahradit hlavní aktéry příslušníky víceméně jakékoliv národnosti – stejně jako v uvedených anekdotách antických, tak i třeba v tomto případě, kde by místo Poláků mohli být bez větších problémů (pomíneme-li existenci konzulátu) třeba zmíněni Abděřané: „Polský pár se rozhodl založit kuřecí farmu. Koupili dvě kuřata, vykopali na dvoře díru a zasadili je hlavou dolů. Příštího rána zjistili, že kuřata jsou mrtvá. Koupili další dvě kuřata a zasadili je nohama dolů. Dalšího rána byla opět mrtvá. Napsali tedy na polský konzulát o svém problému. Za týden dostali od polského konzula spěšnou odpověď: „Zašlete nám, prosím, vzorek půdy.“

Dnes již bohužel neexistuje onen středověký výsměch, který obrozoval a očisťoval. Představa, že někoho obrodíme, když se mu vysmějeme, působí sama o sobě komicky, ačkoliv populární kultura (včetně reklamy) dokáže vcelku obstojně žít z toho,

že sebe samu paroduje. Míra a způsoby projevu superiority se však za několik tisíciletí valně nezměnily, na závažnosti tak nabývá otázka, kterou by si měl klást přinejmenším každý, kdo se rozhodne brojit proti genderově, rasově či jinak nekorektním vtipům, totiž kde je hranice mezi legrací a urážkou. Zde může být nápomocno naše teoretické východisko; každý vtip potřebuje jistou dávku oné inkongruence, nečekané slovní či fabulační neslučitelnosti. Urážka inkongruenci postrádá. Zároveň ovšem platí odvěké pravidlo, že vtipy snadno přicházejí o inkongruenci opakováním.

Miroslav Paulíček